

SUD PSIXOLOG EKSPERTLARINING SOTSIAL-PSIXOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR

Paramonov Vladimir Andreyevich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

e-pochta: paramanovvladimir7777@gmail.com

Annotatsiya: *mazkur maqolada sud psixolog ekspertining kasbiy faoliyatida sotsial-psixologik kompetentlik omillarining namoyon bo'lishi va rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Xususan, sud psixolog ekspertining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar va ularning tarkibiy komponentlari aniqlangan. Shuningdek, ekspert shaxsida kommunikativ, emotsional va shaxslik xususiyatlarining ifodalanishi hamda emotsional intellektni rivojlantirish yo'llari o'rganilgan. Maqolada sud psixolog ekspertining sotsial-psixologik kompetentligini oshirishda sud-huquq tizimi bilan o'zaro bog'liqligi ham yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *sud psixolog eksperti, sotsial-psixologik kompetentlik, sud psixologik ekspertiza, kasbiy kompetentlik, ekspert shaxsi, emotsional intellekt, kasbiy faoliyat.*

Аннотация: *В данной статье проанализированы проявления и процессы развития социально-психологической компетентности в профессиональной деятельности судебного психолога-эксперта. В частности, выявлены социально-психологические факторы и их структурные компоненты, способствующие формированию и совершенствованию социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта. Также изучены коммуникативные, эмоциональные и личностные характеристики эксперта, а также пути развития эмоционального интеллекта. В статье освещается взаимосвязь между повышением социально-психологической компетентности судебного психолога-эксперта и системой правосудия.*

Ключевые слова: *судебный психолог-эксперт, социально-психологическая компетентность, судебная психологическая экспертиза, профессиональная*

компетентность, личность эксперта, эмоциональный интеллект, профессиональная деятельность.

Kirish. Mamlakatimizda sud-huquq tizimini chuqur isloh qilish, soha uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish hamda sud ekspertlarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida sud ekspertizasi sohasidagi faoliyatni tartibga soluvchi muhim vazifalar belgilab berilgan. Ana shu vazifalarni samarali bajarish uchun sud psixologik ekspertizasi sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarining kasbiy kompetentligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Sud psixologik ekspertlarining shaxsiy fazilatlarini ro'yobga chiqarish, psixokorreksion usullar orqali ularning faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi sotsial-psixologik kompetentlik omillarini shakllantirish hozirgi davrda muhim masala sifatida ko'rilmoqda.

Tadqiqotlarimiz natijasida aniqlanishicha, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini o'rganishda emotsional intellekt bilan bog'liq omillar alohida o'rganishni talab etadi. Zamonaviy psixologiyada keng qo'llanilayotgan "emotsional intellekt" tushunchasi ilk bor P. Selov va Dj. Meyerlar tomonidan ilmfanga kiritilgan.

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasida sud-huquq tizimini tubdan isloh qilish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Xususan, "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonunda sud ekspertizasi faoliyati va unga doir munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy yo'nalishlar belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda, sud psixologik ekspertizasi sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantirish, ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish hamda psixokorreksion usullar orqali faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini o'rganish ularning kasbiy kamolot jarayonini chuqur tahlil

qilishga imkon beradi. Ayniqsa, emotsional intellektning mazkur kompetentlik bilan uzviy bog'liqligi ushbu yo'nalishni alohida o'rganishni taqozo etadi.

Zamonaviy psixologiyada keng qo'llanilayotgan "emotsional intellekt" tushunchasini ilmiy muomalaga P. Salovey va J. Mayer kiritgan. Ularning ta'rifiga ko'ra, emotsional intellekt — bu emotsiyalarni anglash, ifodalash, tushunish, boshqarish va ularni ongli ravishda faoliyatga yo'naltirish qobiliyatidir. Ushbu tushunchaning ilm-fanga kirib kelishi bilan emotsional va bilish (kognitiv) jarayonlari o'rtasidagi aloqadorlik yangi bosqichda o'rganila boshlandi.

Nemis psixologi va faylasufi G. Mayer o'zining "Psychologie des emotionalen Denkens" (1908) asarida tafakkurning turli shakllarini, jumladan, emotsional tafakkur turini chuqur tahlil qilgan. U emotsional tafakkurda iroda va hissiyotning ustuvorligini, bunda bilish jarayoni yordamchi vosita sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Mayer emotsional tafakkurni affektiv (estetik va diniy) hamda irodaviy turlarga ajratadi. U tafakkurda faqat mantiqiy yondashuv emas, balki emotsional turtkilar ham muhim rol o'ynashini asoslaydi.

1970–1980-yillarda emotsiyalar va tafakkur o'zaro ta'sirini o'rganishga qiziqish kuchaydi. Tadqiqotlar natijasida emotsional va kognitiv jarayonlar o'zaro bog'liqligi isbotlandi. Jumladan, inson kayfiyatining o'zgaruvchanligi, kreativlikka bo'lgan moyillik, emotsional o'zini boshqarish va "kognitiv halqa" tushunchasi asoslab berildi. Bunga ko'ra, salbiy emotsiyalar negativ fikrlarga, ijobiy emotsiyalar esa konstruktiv fikrlashga olib keladi.

Shuningdek, R. Lazarus tomonidan ilgari surilgan kognitiv konsepsiyada har qanday emotsional reaksiya ma'lum bir kognitiv baholash asosida yuzaga kelishi ta'kidlanadi. U emotsiyani sindrom sifatida tahlil qilib, har bir komponentining umumiy reaksiya ichidagi o'rnini belgilaydi.

X. Gardner esa 1983 yilda intellektning ko'p turlari mavjudligini ilgari surdi. U vizual-makonli, verbal-lingvistik, mantiqiy-matematik, tana-harakatli, musiqa-ritmik, shaxslararo va ichki shaxsiy intellekt turlarini ajratgan. 1998 yilda esa tabiiy va mavjudlik intellektlari ham qo'shildi. Ushbu yondashuv emotsional va shaxslararo kompetentlikni inson muvaffaqiyatining muhim omili sifatida ko'rsatib berdi.

Mavzuning yechimi va usullari. Bugungi kunda emotsional intellekt quyidagi beshta asosiy komponent orqali tavsiflanadi:

1. O'z emotsiyalarini anglash;
2. O'z emotsiyalarini boshqarish;
3. Ichki motivatsiyani shakllantirish;
4. Boshqa insonlarning emotsiyalarini aniqlash;

5. O'zaro munosabatlarni boshqarish.

Ushbu komponentlar asosida sud psixolog ekspertlarining emotsional intellektini baholashda N.Xoll tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emotsional intellekt sotsial-psixologik kompetentlikni to'ldiruvchi muhim unsur sifatida namoyon bo'ladi.

A.Adler fikricha, shaxsning muomalaga kirishish salohiyati, ya'ni kommunikativ qobiliyati, IQ darajasi bilan emas, balki emotsional intellekt (EQ) darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli, sud psixolog ekspertlarining ijtimoiy va kasbiy malakasini oshirishda emotsional intellektning roli beqiyosdir.

Xulosa

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sud psixolog ekspertlarining sotsial-psixologik kompetentligini shakllantiruvchi omillar o'ziga xos dinamikaga ega bo'lib, har bir komponent alohida ilmiy tahlilga loyiqdir. Ular ijtimoiy psixologiya fanida kompetentlik tushunchasini kengroq talqin etishda muhim o'rin tutadi.

Sud psixolog ekspertlarining kasbiy faoliyatida sotsial-psixologik kompetentlik emotsional intellekt bilan bevosita bog'liq. Ularning malakasi, tajribasi va ijtimoiy ko'nikmalari oshgani sari ushbu kompetentlik omillari ham rivojlanadi. Xulosa qilib aytganda, sud psixolog ekspertlari shaxsiy va kasbiy faoliyatining uyg'unligi, emotsional barqarorligi hamda muloqot madaniyatining yuksakligi orqali ularning umumiy kasbiy samaradorligi ta'minlanadi. Shu jihatdan, sotsial-psixologik kompetentlik ko'rsatkichlarini baholashda shaxsning adekvat emotsional munosabati va samarali muloqot qilish qobiliyati chuqur o'rganilishi zarur..

Adabiyotlar ro'yxati

1. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *Social Psychological Characteristics of Psychological Defenses Manifested in Adolescents in Extreme Situations*. Вестник интегративной психологии, Выпуск № 22, 233–237.

2. Elov, Z.S. (2021). *Causes and Analysis of Suicidal Thoughts Among Adolescents*. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 6(11), 75–76.

3. Elov, Z.S. (2017). *Conditions and the Reasons of Cases of the Suicide Among the Staff of Law-Enforcement Bodies*. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 5.

4. Elov, Z.S. (2022). *Psychological Influence of Speech Disorders and the Causes That Cause Them on the Child's Psyche*. Academia Globe: Inderscience Research, 3(1), 39–42.
5. Elov, Z.S. (2016). *Researches of the Reasons, Conditions, Factors of Suicide Risk*. Intellectual Archive, 5(1), 49–53.
6. Elov, Z.S. (2021). Қадимги халқлар урф-одатлари ва ривожланган жамиятда ўз жонига қасд қилишнинг ижтимоий-психологик сабаблари. *Тарих ва бугун (Жамият ва инновациялар)*, 10, 169–173.
7. Usmonov, F.F., & Elov, Z.S. (2022). *Suicide – As a Global Problem Facing Humanity*. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(2), 349–354.
8. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *O'smirlarda Ekstremal Vaziyatlarda Psixologik Himoya Mexanizmlarini Shakllantirish* (Monografiya). Buxoro: Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ. 160 bet.
9. Maxmudova, Z.M., & Olimov, L.Ya. (2021). *Psixodiagnostika va Eksperimental Psixologiya*. Buxoro: "Durdona" nashriyoti. 600 bet.